

Bartmiński, Jerzy / Niebrzegowska-Bartmińska, Stanisława

Na jubileusz Profesor Swietłany Tołstojowej

Etnolingwistyka 21, 9-13

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

NA JUBILEUSZ PROFESOR SWIETŁANY TOŁSTOJOWEJ

Jubileusz 70-lecia Profesor Swiełłany Michajłowny Tołstojowej, uczczony w Moskwie specjalnym numerem *Živoj stariny*¹ i pięknym albumem dokumentującym osobiste z Nią spotkania², a w Belgradzie wydaniem przez Serbską Akademię Nauk specjalnego międzynarodowego tomu prac naukowych³, jest w Polsce odbierany jako święto etnolingwistyki, nie tylko rosyjskiej, lecz także polskiej i słowiańskiej. Jest to dobra okazja, by spojrzeć zarówno na naukowe dokonania Jubilatki, jak też powiedzieć o Jej roli jako inspiratora i aktywnego organizatora naukowej współpracy w skali ponadnarodowej, zwłaszcza rosyjsko-polskiej.

Naukowe osiągnięcia Swiełłany Tołstojowej, udokumentowane w liczącej prawie 700 pozycji bibliografii Jej prac naukowych⁴, spłoty się w nierozzerwalną całość z pracami Jej współmałżonka, Nikity Iljicza Tołstoja, i z dokonaniem całej moskiewskiej i rosyjskiej szkoły etnolingwistycznej, której dorobek jest imponujący.⁵

Dokonań Jubilatki nie da się zawrzeć w tym krótkim z konieczności tekście (powiemy o nich więcej w przygotowywanym w Lublinie tomie poświęconym etnolingwistyce rosyjskiej), przypomnijmy jednak najważniejsze pola zainteresowań i najbardziej znaczące fakty.

Swiełłana Michajłowna Tołstojowa (pod panieńskim nazwiskiem Szur) ukończyła studia na wydziale filologicznym Uniwersytetu Moskiewskiego (1956–1961), zdobywając dyplom na podstawie rozprawy z zakresu słowotwórstwa sło-

¹ *Živaja starina. Žurnal o ruskom fol'klore i tradicionnoj kul'ture* 2008 nr 4. Zob. Zwłaszcza artykuł Alekseja Juđina, *K jubileju Svetlany Michajlovny Tolstoj*, s. 60.

² *Ob učenom i ličnom. Jubilejnye prinošenija Svetlane Michajlovne Tolstoj*, Moskva 2008.

³ *Etnolingvistička proučavan'a srpskog i drugih slovenskih jezika. U čast akademika Svetlane Tolstoj*, red. Ljubinko Radenković, Beograd 2009.

⁴ *Slavjanskaja etnolingvistika. Bibliografija*, izd. 3-e, ispravlennoe i dopolnennoe, Moskva 2008, s. 17–52.

⁵ Por. wydawane trzykrotnie bibliografie prac moskiewskiego zespołu etnolingwistycznego: *Slavjanskaja etnolingvistika. Bibliografija* (Moskva 2003, 120 s., izd. 2-e – Moskva 2004, 156 s.; izd. 3-e Moskva 2008, 217 s.

wiańskiego pod kierunkiem N. M. Szanskiego, i na trwałe związała swoją działalność naukową z Instytutem Sławistyki Rosyjskiej Akademii Nauk. Jest od 15 lat kierownikiem Zakładu Etnolingwistyki i Folkloru w tym Instytucie.

Była uczestnikiem wielu terenowych prac dialektologicznych najpierw w okolicach Archangielska, potem od roku 1963 na Polesiu, jako uczestniczka słynnej ekspedycji etnolingwistycznej organizowanej przez Nikitę Iljicza Tołstoja, z którym od tego czasu spłotyły się Jej dalsze losy osobiste i także Jej wieloletnia praca naukowa. Doktorat przygotowany pod kierunkiem Władimira Toporowa i obroniony w roku 1968 dotyczył spółgłoskowych nagłosów i wygłosów w językach słowiańskich (*Načal'nye i konečnye sočėtanija soglasnych v slawjanskich jazykach*) i ta problematyka pozostała dla Niej ważna przez dalsze lata, bo właśnie tej problematyki dotyczyła Jej rozprawa habilitacyjna pt. *Slavjanskaja morfonologija: osnovnye ponjatija, aspekty i metody* (1993) i późniejsza książka *Morfologija v strukture slawjanskich jazykov* (1998), której znacząca część zawiera dane z języka polskiego.

Wyszła z założeń moskiewskiej szkoły strukturalno-semiotycznej, połączyła rozległe zainteresowania fonologią i gramatyką słowiańską, semantyką, leksykografią i onomastyką, a nowe perspektywy porównawcze znalazła na gruncie etnolingwistyki, która skupia uwagę na różnych aspektach słowiańskiej kultury duchowej. Moskiewska etnolingwistyka ma korzenie dialektologiczne i etymologiczne, sięga do historii języka i kultury, a jej program dobrze oddają tytuły sztandowego opracowania słownikowego *Slavjanskie drevnosti* i pisma *Živaja starina*.

Etnolingwistyka stała się najważniejszym obszarem tematycznym, przez długie lata uprawianym przez Uczoną z wielkim oddaniem, pasją i wnikliwością. Kluczowym pojęciem, na które zorientowane są Jej studia, artykuły i książki, jest język kultury. Pod tym terminem Swietłana Tołstojowa – zgodnie z koncepcją wypracowaną w środowisku moskiewskim – rozumie zespół znaków werbalnych i niewerbalnych (kod przedmiotowy i zachowaniowy), przekazujący treści doniosłe społecznie, wyrażane poprzez słowa i teksty językowe, folklor, obrzędy i zwyczaje, wierzenia. Wszystkie te typy danych są uwzględniane przy rekonstrukcji tradycyjnej kultury słowiańskiej w monumentalnym dziele *Slavjanskie drevnosti* (rozpoczętym pod redakcją N. I. Tołstoja, a od tomu drugiego, kontynuowanym przez S. M. Tołstojową) i w równoległe wydany syntetycznym opracowaniu, jakim jest *Slavjanskaja mifologija* (S. M. Tołstojowa była redaktorem naczelnym drugiego wydania tego słownika w roku 2002).⁶

Ze szczególnym upodobaniem i znanstwem Profesor S. M. Tołstojowa analizuje słownictwo w jego aspekcie semantycznym, odkrywając w znaczeniach słów bogate konotacje kulturowe, otwierające perspektywy na podstawowe kategorie

⁶ W *Slavjanskich drevnostiach* Swietłana Tołstojowa jest autorką bądź współautorką ponad 100 haseł, a w *Slavjanskoj mifologii* – około 50.

kultury. W Jej książce *Polesskij narodnyj kalendar'* (2005), uznanej za „vademe-cum etnolingwistyki słowiańskiej”⁷, znalazły się bogate materiały zebrane w czasie ekspedycji poleskiej w okolice Czarnobyla (nb. nawiązujące do przedwojennych badań Kazimierza Moszyńskiego), a ich analiza jest przykładem wzorowego zastosowania metodologii etnolingwistycznej: językowe nazwy świąt i obrzędów dorocznych zostały przedstawione na tle praktyk i wierzeń, takich jak „gra” słońca czy rytualne zapraszanie na wieczerzę wigilijną, z uwzględnieniem aspektu geograficznego i próbami kartografowania.

W książce *Prostranstvo slov. Leksičeskaja semantika v obščeslavjanskoj perspektive* (2008) semantykę słów takich jak *wesoły, krzywy, chodzić, swój* Autorka analizowała w kontekście kultury, stosując nowatorską koncepcję „makrogniazda leksykalno-semantycznego”, co pozwoliło np. w przypadku zaimka *swój* odtworzyć różnorodne kręgi „swojskości”, pokazać ich koncentryczną organizację i dynamicznie zinterpretować pojęcie „małej ojczyzny” i granice ojczyzny narodowej.

Studia leksykalno-semantyczne Profesor Swietłany Tołstojowej łączą subtelność obserwacji i respekt dla danych językowych, folklorystycznych i etnograficznych, z szerokimi horyzontami teoretycznymi i humanistycznymi oraz gruntowną znajomością problematyki sławistycznej, zarówno w obszarze *Slavia Orthodoxa*, jak *Slavia Latina*.

Osobno trzeba podkreślić wybitny wkład Profesor Swietłany Tołstojowej w rozwój naukowej współpracy polsko-rosyjskiej na gruncie etnolingwistyki. Od czasu Jej pierwszej wizyty w Polsce w roku 1978 odbyło się za Jej sprawą wiele owocnych spotkań, zarówno w ramach krótkich wizyt, spotkań konferencyjnych, jak dłuższych staży, w których uczestniczyło dziesiątki osób z Rosji i Polski. W 1996 roku Jubilatka przyjęła zaproszenie do rady redakcyjnej „Etnolingwistyki”, od tego czasu systematycznie doradza i recenzuje nadchodzące materiały. Dzięki Jej zabiegom i pośrednictwu polskie prace ukazywały się w Moskwie, a łamy „Etnolingwistyki” zaczęły wypełniać się pracami autorów rosyjskich i rosyjskojęzycznych.

Sama Profesor Tołstojowa wiele swoich prac opublikowała w Polsce. Oto tylko niektóre z nich: *Ustnyj tekst v jazyke i kul'ture* (1989), „*Wielkanocne schaby*”. *Etnografičeskij kommentarij k čtverostišiju Vaclava Potockogo* (1992), *Etnolingwističeskoe kartografirovanie v zone ukraińsko-beloruskiego pogranicija* (1992), *Vokalizm polesskich govorov v obščeslavjanskoj perspektive* (1993), *Ojczyzna w ludowej tradycji słowiańskiej* (1993), *Sakral'noe i magičeskoe v narodnom kul'te swjatyh* (1995), *Iz kašubsko-vostočnoslavjanskich leksyko-semantičeskich paralelej* (1996), *Imja v kontekste kul'tury* (1998), *Samarjanka: ballada o grešnoj devuške v vostočno- i zapadnoslavjanskoj tradicii* (1999). W lubelskiej

⁷ Wedle wyrażenia recenzenta, F. Czyżewskiego, w 19. tomie „Etnolingwistyki”.

tw. czerwonej serii ukazały się studia: *Znaczenie symboliczne a punkt widzenia: motywacja znaczeń symbolicznych (kulturowych)* (2004) i *Sub"ekt magičeskogo dejstvija* (2008), a „białej” serii wrocławskiej artykuł *Stereotyp w „języku kultury”* (1998).

Artykuły pióra Swietłany Tołstojowej publikowane były także systematycznie w naszej „Etnolingwistyce”: *Tekst ustny w języku i w kulturze* (t. 5), *Magiczne funkcje negacji w tekstach sakralnych* (t. 13), *Postulaty moskowskiej etnolingwistiki* (t. 18), *Władimir Toporow i jego teksty* (t. 19), *Slav. *svojoŭ: semantika i aksiologija* (t. 20).

To głównie dzięki Profesor Tołstojowej (i współpracującej z nią Jelenie Bie-riezowicz) lubelska „Etnolingwistyka” stała się prawdziwym forum współpracy naukowej polsko-rosyjskiej. A krąg współpracujących z sobą etnolingwistów – po utworzeniu w roku 2003 Komisji Etnolingwistycznej przy MKS (której Profesor Tołstojowa jest wiceprzewodniczącą) i po powołaniu w roku 2008 konwersatorium EUROJOS – zatacza coraz szersze kręgi, skupiając badaczy z wielu ośrodków naukowych, słowiańskich i nie tylko.

Związki moskiewsko-lubelskie, zainicjowane i systematycznie podtrzymywane przez Profesor Swietłanę Tołstojową, mają szczególne znaczenie dla rozwijania etnolingwistyki w Polsce. Oba środowiska – lubelskie i moskiewskie – łączy bardzo wiele. Na inspiracje naukowe płynące z kręgu skupionego wokół Nikity Iljicza i Swietłany Tołstojów – powoływał się w *Słowie wstępny* pisma w roku 1988 założyciel „Etnolingwistyki”. Przedmiotem zainteresowania stał się zarówno ogłoszony w roku 1984 projekt słownika *Slavjanskie drevnosti*, potem też cenny naukowo tom *Polesskij etnolingwističeskij sbornik*, a w kolejności ważne „tołstojowskie” tomy z serii *Slavjanskij i balkanskij fol'klor*. Jakkolwiek sama dyscyplina badawcza, etnolingwistyka, jest trochę inaczej rozumiana i ukierunkowana – historycznie i semiotycznie w środowisku moskiewskim, a współcześnie i lingwistycznie w ośrodku lubelskim, obu środowiskom naukowym wspólna jest tematyka badawcza – ludowa kultura i jej duchowość, wierzenia, wizja świata i człowieka. Wspólne są także koncepcje teoretyczne budowane na integralnym i izomorficznym traktowaniu języka i kultury, językoznawstwa i kulturologii. Zarówno dla moskiewskich, jak i lubelskich etnolingwistów bazą materiałową jest połączenie zapisów dialektologicznych, folklorystycznych i etnograficznych – słów, tekstów, zachowań i wierzeń. Zbieżności ujawniają się także w metodach badań terenowych, mapowaniu zebranych danych, pokazywaniu ich zasięgów geograficznych. Wspólnota ta ujawnia się w sposobie syntetycznego ujmowania wyników badań w formie słowników etnolingwistycznych. Zarówno moskiewskie *Slavjanskie drevnosti*, jak i lubelski *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, to słowniki nowego typu, pomyślane jako swoiste, językowo-kulturowe syntezы ludowej wiedzy o świecie. Wspólna obu środowiskom jest także praktyka, która

polega na angażowaniu do pracy naukowej ludzi młodych, studentów i doktorantów, przygotowujących rozprawy i publikujących książki. Wreszcie – i to jest najważniejsze – wspólne jest także podejście antropologiczne do przedmiotu badań – w polu zainteresowań badaczy moskiewskich i lubelskich zawsze obecny jest człowiek jako użytkownik języka i reprezentant określonego typu mentalności. U podłoża tego podejścia leży przekonanie, że język i kultura stanowią dwa niezbędne filary służące człowiekowi i budujące jego tożsamość.

Swietłana Michajłowna Tołstojowa, której jubileusz 70-lecia urodzin świętujemy w tym roku, jest osobą niezwykłą, dobrym i jasnym „światłem” (wyraża to etymologia Jej imienia) dla przyjaciół, kolegów i uczniów, łączy ludzi i całe środowiska zarówno w sensie naukowym, intelektualnym, jak też czysto ludzkim. Życzymy Jej wielu dalszych owocnych i dobrych dni w życiu.

Jerzy Bartmiński, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska